

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.3

Антонов М.С.
аспірант

Української академії банківської справи Національного банку України

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Здійснено аналіз різноманітних робіт вчених різних часів щодо теорії розвитку поняття та проблеми державного боргу. Збільшення державного боргу не є однозначно позитивним чи негативним явищем, а у кожному конкретному випадку відповідь на питання про доцільність залучення кредитів лежить у площині ефективності використання цих ресурсів. Проведений аналіз розвитку поглядів на причини та наслідки державного боргу країни свідчить про відсутність єдиної думки щодо позитивного або негативного ефекту накопичення державного боргу.

Ключові слова: державний борг, залучені ресурси, боргове фінансування, державні видатки, державні запозичення, державний кредит.

Антонов М.С. СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА ПРОБЛЕМУ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

Проведен анализ различных работ ученых разных времен по теории развития понятия и проблемы государственного долга. Увеличение государственного долга не является однозначно положительным или отрицательным явлением, а в каждом конкретном случае ответ на вопрос о целесообразности привлечения кредитных ресурсов лежит в плоскости эффективности использования данных ресурсов. Проведенный анализ развития взглядов на причины и последствия государственного долга страны свидетельствует об отсутствии единого мнения относительно положительного или отрицательного эффекта накопления государственного долга.

Ключевые слова: государственный долг, привлеченные ресурсы, долговое финансирование, государственные расходы, государственные заимствования, государственный кредит.

Antonov M.S. SYSTEMATIZATION OF THEORETICAL VIEWS ON PUBLIC DEBT PROBLEM

The article is devoted to the various works of scientists of different times as for development of concept and problem of public debt. The increasing of public debt can be not regarded as clearly positive or negative phenomenon, and in each case the answer to the question of whether to resort to loans depends on the efficient use of these resources. The analysis of views on the causes and outcomes of state public debt indicates the lack of consensus regarding positive or negative effect of public debt accumulation.

Keywords: public debt, debt financing, government spending, government loan, government credit.

Постановка проблеми. Однією із основних характеристик сучасної економічної системи є її боргова сутність. Запозичення ресурсів є одним з основних процесів, мета якого є залучення державою додаткових коштів для фінансування витрат та прискорення розвитку. Вчені всіх часів приділяли багато часу для вивчення усіх наслідків впливу позитивних і негативних, державного боргу розвиток економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному рівні розвитку економіки політика держави в сфері запозичень ґрунтується на теоретичних розробках, що узагальнювались та виявлялись багатьма відомими вченими-економістами упродовж років. Найбільш вагомий внесок у вивчення категорії державний борг зробили Р. Барро, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, К. Дітцель, Дж. Кейнс, А. Лернер, Р. Масгрейв, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Юм, Дж. С. Мілль, Т. Мальтус, П.П. Леруа-Бол'є, К. Маркс, К. Макконнелл, С. Брю, Дж. Ю. Стігліц та ін. Серед вітчизняних вчених варто зазначити В. Базилевича, З. Ватаманюка, Т. Богдан, А. Гальчинського, В. Дудченко, О. Зарубу, В. Козюка, В. Кудряшова, С. Панчишина, Ю. Пасічника, В. Суторміну, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших. Однак, незважаючи на багатоаспектність набутих теоретичних та практичних знань, актуальним залишається розуміння та прогнозування наслідків накопичення державного боргу за умови постійної зміни середовища економічного розвитку.

Метою статті є виявлення та узагальнення основних властивостей поняття державного боргу, які були обґрунтовані вченими різних епох, їх порівняння з метою виявлення спільного та протилежного у поглядах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одними з перших, хто розпочав працю над теорією державного боргу в XVI столітті, були меркантилісти. На їх погляд, держава виконувала роль «головного підприємства», вони були прихильниками активної участі держави в економічних процесах, а гроші вважали як абсолютну характеристику багатства. Основою їх вчення була сфера грошового обігу. Надходження грошей у національну економічну систему є позитивним явищем, відповідно боргове фінансування вважалось одним з джерел доходів бюджету [5, с. 33].

На противагу меркантилістам вчені-фізіократи аналізували виробничий сектор економіки та вважали, що абсолютною якістю добробуту держави є народне господарство. На їх думку, основою стало економічного розвитку є ліберальна політика щодо втручання держави в економіку. Вони вважали, що, залучаючи кошти, держава вилучає кошти з виробничих секторів, у яких ці кошти можна було б використати більш ефективно. На думку Ф. Кене, запозичені ресурси держави «примножують непродуктивний клас населення» [4, с. 97].

Щодо вчених, що представляють класичний погляд на питання державних кредитів, то вони проголошують абсолютну неефективність здійснення за-

позичень державними органами. На думку А. Сміта, накопичення державного боргу призведе до банкрутства держави, наслідком якого буде неможливість держави виконувати свої зобов'язання. Це ствердження ґрунтується на тому, що державне споживання є непродуктивним і не створює нових цінностей, як наслідок запозичені державою кредитні кошти є втратами для економіки [10, с. 654]. Наступний представник класичної школи є Д. Рікардо, який також наполягав на недоцільності державних запозичень і вважав, що державний борг призводить до відтоку капіталу з країни та зменшення заощаджень домогосподарств, а загальна заборгованість збільшується за рахунок сплати відсотків [9, с. 213]. Відповідно до «теореми еквівалентності Рікардо» позикове та податкове фінансування бюджетних видатків є еквівалентним та справляє еквівалентний вплив на поведінку економічних суб'єктів, а в результаті і на суспільний добробут. Тобто Д. Рікардо повністю заперечує ствердження, що боргове фінансування державних видатків призводить до розширення сукупного суспільного споживання. Він вважає, що трансформація податків у майбутні платежі за кредитами здійснюватиме вплив на поведінку економічних суб'єктів так, що вони не збільшуватимуть споживання, а інвестуватимуть у державні цінні папери з метою уникнення податкового тягаря у майбутньому.

Погляди Т. Мальтуса щодо державних запозичень виходили з того, що покриття витрат держави за допомогою залучених ресурсів може призвести до збільшення сукупного попиту. Т. Мальтус був чи не єдиним представником класиків, який стверджував, що накопичення боргу держави призведе до зростання якості виробничого сектора та витіснення непотрібних товарів з ринку. Він вважав, що непродуктивне споживання призводить до більш високого рівня споживання і, якщо б не було можливості використовувати боргові інструменти, то це б призвело до зниження споживання.

Також питання наслідків накопичення державних боргів вивчав Дж.С. Мілль. Він стверджував, що передумовою криз є зростання державного боргу, оскільки постійне його збільшення призводить до зростання рівня цін і в результаті до кризових явищ в торговельному секторі. Однак, на думку Дж.С. Мілля, короткострокові запозичення за певних умов можуть бути ефективними та не спричинити негативних наслідків у економічному секторі. Проте короткострокові запозичення не збільшують добробут держави, але дають змогу здійснити розподіл капіталів з метою їх ефективного використання у виробничій діяльності. Взагалі Дж.С. Мілль негативно ставився до системи державних кредитів як «найгіршу з тих, що все ще залишаються в арсеналі фінансових заходів» [6, с. 250].

Негативне ставлення до використання кредитних інструментів покриття бюджетного дефіциту виявляє також і Девід Юм, вказуючи: «Одне з двох – або нація мусить звести державний кредит до нуля, або державний кредит знищить націю» [1, с. 202].

Однак в оцінці державних запозичень переважали не лише критичні ноти. А. Вагнер та К. Дітцель були прихильниками розвитку державного кредиту. На їх думку, державні запозичення призводять до збільшення ефективності національного капіталу, оскільки кошти, якими розпоряджається держава, застосовуються більш ефективно, аніж у приватному секторі. К. Дітцель вважав, що «нація має більше багатства, якщо найбільшою частиною витрат держави є боргові платежі» [2, с. 270].

Видатний вчений Франції П.П. Леруа-Бол'є у роботі «Державний борг Франції», походження і розвиток боргу, засоби для пом'якшення» стверджував, що державний борг може спричинити негативні наслідки і позитивні. Неefективне використання кредитних коштів призводить до втрат для фінансового сектору. Проте завдяки запозиченням нація здійснила видатні досягнення в процесі еволюції, на які б без кредиту раніше знадобилися століття [16, с. 23].

Дж.М. Кейнс та його послідовники вважали цілком допустимим залучення державою запозичених ресурсів з метою покриття бюджетного дефіциту, більш того, вважали державні запозичення ефективним інструментом регулювання економіки. Кейнсіанці наголошували на необхідності дефіцитного фінансування у разі необхідності, зазначаючи, що державний борг є передумовою примноження інвестицій, збільшуючи загальне споживання. Згідно з кейнсіанською теорією державі необхідно збільшувати не доходні інвестиції, тобто за рахунок запозичень. На думку кейнсіанців, зменшення рівня зайнятості в економіці з подальшим скороченням загального попиту коштує суспільству значно дорожче, ніж майбутній тягар державного боргу. Концепція компенсаційних кредитних коштів ґрунтується на ефекті мультиплікатора збільшення сукупного попиту, що спричинений збільшенням видатків держави, які покриваються за рахунок запозичених коштів. Стимульований так сукупний попит надає імпульс для розвитку виробництва, що, як наслідок, призводить до збільшення сукупного попиту. За допомогою цього мультиплікативного ефекту держава може без перешкод здійснювати обслуговування державного боргу, який зростає внаслідок фінансування бюджету за рахунок кредитів [3, с. 159].

Наступниками поглядів кейнсіанців щодо позитивного впливу на поступовий розвиток економічного сектору державних запозичень були некейнсіанці, які також наполягали на необхідності кредитного фінансування видатків, надаючи державному боргу визначну роль у фінансовій політиці державних органів влади, яка повинна бути спрямована на досягнення макроекономічної рівноваги та циклічного згладжування.

Так, американський вчений-економіст А. Лернер створив концепцію «функціональних фінансів», відповідно до якої основним завданням держави є неінфляційне забезпечення повної зайнятості, що є передумовою довгострокового економічного зростання. Водночас держава має досягати балансу в економіці, а не в бюджеті. А бюджетом необхідно користуватись як інструментом державного регулювання з метою збалансування економічних процесів [15, с. 59].

На противагу поглядам некейнсіанців є думки неокласиків. Неокласичний підхід до аналізу питання державного боргу базується на необхідності обмеження використання кредитних засобів для покриття витрат бюджету. Неокласики вказують, що в умовах стійкого дефіциту бюджету державний борг не може бути ефективним інструментом регулювання економіки через управління сукупним попитом. На думку видатного вченого М. Фрідмена, постійне накопичення боргу з часом не надає необхідних позитивних переваг для держави, тому вона може вдасться до часткової реалізації державного боргу, що сприятиме зростанню державних доходів, які в подальшому можна направити на інші проекти.

Класики та неокласики як негативну рису державного кредиту зазначають те, що залучення кредитних коштів для покриття витрат бюджету при-

зводять до нижчих податків сьогодні на відміну від вищих податків у майбутньому.

Послідовник інституціоналізму американець Джеймс Б'юкенен у своїй роботі «Суспільні принципи державного боргу. Виправдання й підтвердження» зазначає, що державний борг створює аналогічні проблемами, які мають позичальники юридичні та фізичні особи. Проте державний борг гірший тим, що рішення про покриття бюджетного дефіциту за допомогою залучених коштів ухвалює один уряд, а період погашення позик настає за правління іншого. Відтак це може призвести до не ефективних витрат коштів за рахунок майбутніх урядів. Тобто, можливість залучення кредитних коштів для покриття державного дефіциту часто є запорукою успіху для уряду у вигляді легкого вирішення проблеми бюджетного дефіциту та до перевитрат бюджетних коштів за рахунок майбутніх урядів, адже саме наступникам доведеться погашати борги. В умовах демократії така особливість державного кредиту може використовуватись чинними урядами як своєрідний засіб досягнення влади у боротьбі між різними політичними силами. Проте необхідно зазначити, що дефіцитне фінансування бюджетних видатків виправдовує себе у разі залучення кредитних ресурсів з метою фінансування довгострокових та фундаментальних інвестицій [13, с. 10].

У різних концепціях державного кредиту кредитні інструменти мобілізації бюджетних ресурсів розглядаються як альтернативні податкам та доповнюючі або частково заміняючі їх. Наприклад, американський вчений Р. Барро, який є автором теорії «нейтральності державного боргу», зазначає, що заміщення поточних податкових платежів борговими зобов'язаннями держави, лише взаємно погашає переміщення ресурсів між поколіннями, не впливаючи на розмір процента, обсяг виробництва, рівень цін [12, с. 225]. Барро також вказує на можливість за допомогою державного кредиту розподілу податкового тягаря у часі, що дозволяє ухвалювати макроекономічні рішення без огляду на фіскальні обмеження у вигляді ендогенної щодо обсягу державних видатків величини оподаткування.

Дослідження у сфері теорії державного боргу здійснювалися і відомим економістом Г. Менк'ю. Більшість моделей, розроблених ним, ґрунтуються на традиційному погляді на державний борг, за яким він є тягарем для майбутніх поколінь. У довгостро-

ковому періоді наявність державного боргу зменшує обсяг нагромадженого капіталу і збільшує зовнішню заборгованість. Також Г. Менк'ю та Д. Елмендорф дослідили вплив державного боргу на заробітну плату, який обґрунтували зменшенням нагромадження капіталу: «З меншим обсягом доступного капіталу зростає його граничний продукт, спричиняючи зростання відсоткової ставки та дохідності капіталу. Натомість продуктивність праці знизиться, що призведе до зменшення середнього рівня реальної заробітної плати» [14, с. 17].

Важливий теоретичний доробок у сфері державного боргу зроблено К. Макконнеллом та С. Брю у праці «Економікс». Державний борг вони ототожнюють із суспільним активом, що складається з фінансових активів усіх суб'єктів ринку, тобто веде до підвищення попиту та ціни інших активів [7, с. 457]. На питання, чи може зростання державного боргу призвести до банкрутства країни, чи стане він тягарем для майбутніх поколінь, вчені відповідають так: «борг не належить до тих факторів, через які країна може збанкрутувати. Та і тягарем для майбутніх поколінь, окрім як за певних обставин, борг стати не може». Небезпеки банкрутства можна уникнути шляхом рефінансування боргу або вдатися до підвищення податків чи грошової емісії. Проте таке висловлювання стосується лише внутрішнього державного боргу. Сам же зовнішній борг розглядається як «тягар для країни», оскільки «виплата процентів та основної суми такого боргу потребує передачі частини реального продукту країни іншим державам». Загалом же автори доходять висновку, що державний борг дає змогу уникнути проблеми перенакопичення заощаджень.

У таблиці 1 згруповано концептуальні відмінності підходів до формування державного боргу за визначеними ознаками.

Також необхідно зауважити і на погляди видатного німецького вченого К. Маркса, який у своїй праці «Капітал» також приділяв значну увагу державному боргу та вважав його властивим капіталістичним державам: «Державний борг, тобто відчуження держави – все одно: деспотичного, конституційного або республіканського – накладає свій відбиток на капіталістичну еру. Єдина частина так званого національного багатства, яка дійсно знаходиться у спільному володінні сучасних народів, це – їх державні борги». А тому К. Маркс вважає цілком послідов-

Таблиця 1

Критерії відношення до боргу з точки зору різних економічних шкіл

Економічні школи	Критерії		
	Тягар для майбутніх поколінь	Тотожність приватного та державного боргів	Різниця між зовнішнім та внутрішнім боргом
Класики та неокласики	Так, борг стає тягарем для майбутнього покоління	Так, але приватний борг кращий, оскільки приватні витрати більш ефективні за державні	Ні, обидва види боргів скорочують національне багатство
Кейнсіанці та неокейнсіанці	Виникнення боргу не передбачає будь-якого переносу тягаря боргу на майбутнє покоління	Аналогія державного боргу з приватним боргом повністю помилкова	Існує чітка та суттєва різниця, оскільки при внутрішньому боргу національне багатство не зменшується в майбутньому
Неоінституціоналісти	Так, але за умови безвідповідального марнотратства існуючої влади	Тотожність відсутня, окрім того, що при народженні державного боргу одним урядом, відповідатиме інший, що неможливо з приватним боргом	Не існує значної різниці, оскільки будь-які кредитні кошти можна використовувати не ефективно
Марксизм	Так, бо вчасне повернення залучених коштів потребує підвищення податків в майбутньому	Борги тотожні, оскільки обидва спонукають до продуктивного використання залучених коштів	Різниця не відчутна, оскільки обидва види боргу збільшують податковий тягар для нації в майбутньому

Авторська розробка

ною доктрину, що народ тим багатше, чим більше його борг. Вчений розглядає державний кредит як «символом віри капіталу», а державний борг називає «одним із найсильніших важелів початкового накопичення капіталу. Він наділяє непродуктивні гроші продуктивною силою та перетворює їх таким чином у капітал». К. Маркс обґрунтовує взаємозв'язок між податками та позиками: «Позики дозволяють уряду покривати надзвичайні витрати, так що платник податків не відчуває відразу тягаря останніх, однак ті ж позики потребують зрештою підвищення податків. З іншого боку, підвищення податків, викликане послідовно зростаючими боргами, змушує уряд під час кожних нових надзвичайних витрат вдаватися до все нових та нових позик» [8, с. 764].

Серед сучасних західних науковців-теоретиків боргової проблеми варто зазначити Нобелівського лауреата Дж.Ю. Стігліца – послідовника кейнсіанської теорії. Дж.Ю. Стігліц є прихильником активного державного втручання в економіку. Він є непримирним критиком жорсткої бюджетної економії в кризових умовах. На його думку, заходи жорсткої економії ще більше загострюють кризові явища, знижують платоспроможний попит та нівелюють зростання економіки. Саме у стратегії економічного зростання Дж.Ю. Стігліц вбачає відновлення можливостей сплати державного боргу, зниження відсоткових ставок та звільнення нових місць для інвестицій. А тому держава може піти на дефіцитне фінансування своїх програм та збільшення державного боргу [11, с. 622].

Висновки. Залучення державою кредитів не є однозначно позитивним чи негативним явищем, а у кожному конкретному випадку відповідь на питання про доцільність дефіцитного фінансування державних витрат лежить у площині ефективності використання кредитних ресурсів.

Дослідження вчених, що стосуються доцільності залучення державою кредитних ресурсів з метою покриття бюджетного дефіциту, призводять до висновку про необхідність оптимального поєднання податкових та кредитних методів мобілізації бюджетних ресурсів, оскільки податки та позики – це взаємодоповнюючі інструменти сучасних державних фінансів. Водночас оподаткування має ту перевагу порівняно з кредитом, що воно не спричиняє утворення державного боргу та необхідності його обслуговування. З іншого боку, державні позики не викликають соціальних протестів, тоді як податки зазвичай сприймаються платниками негативно. Оподаткування відрізняється від кредиту насамперед тим, що податки справляються у примусовому, обов'язковому порядку, а в основу кредитних відносин покладено свободу вибору та інтерес кредитора. Відтак держа-

ва за допомогою кредитних ресурсів може залучати значні ресурси до бюджету, але водночас складається враження перебільшеного матеріального благополуччя. Гіпотетично, якщо платнику податку запропонувати вибір – або він сплачує податок, або на таку ж суму надає позику, то він обере останнє, оскільки позика буде повернена із відсотком. Тому люди вважають себе менш обтяженими системою позик, ніж системою податків.

Провівши аналіз розвитку поглядів на причини та наслідки державного боргу країни, можна чітко сказати, що єдиної думки не існує: ранні класики вважали, що борг – це явище, що укріплює державу та руйнує капітал, а пізні класики вважали, що борг може принести користь суспільству, якщо позичені кошти направлені на інвестування. Кейнсіанці представляють альтернативну стабілізаційну теорію дефіциту. Неокласики вважали, що економіці все рівно як держава фінансує свої видатки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка заходу в ХХ ст. (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В.Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Боголепов Д.П. Краткий курс финансовой науки / Д.П. Боголепов. – Х. : Пролетарий, 1929. – 315 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М. : Прогресс, 1978. – 494 с.
4. Кенз Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенз. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 598 с.
5. Кириленко В.В. Історія економічних вчень : [навчальний посібник] / В.В. Кириленко. – Тернопіль : «Економічна думка», 2007. – 233 с.
6. Милль Д.С. Основы политической экономии / Д.С. Милль. – М. : Прогресс, 1980. – Т. 5. – 345 с.
7. Макконелл К. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Макконелл, С. Брю. – М. : Инфра, 2003. – 502 с.
8. Маркс К. Капитал / К. Маркс. – М. : Соцэкгиз, 1988. – Т. 1. – 900 с.
9. Рикардо Д. Сочинения / Д. Рикардо. – М. : Соцэкгиз, 1961. – Т. 5. – 459 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
11. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора / Дж.Ю. Стиглиц. – М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
12. Barro R.J. Money Expectations and Business Cycles / R.J. Barro. – New-York : Academic Press, 1981. – 225 p.
13. Buchanan J.M. Public Principles of Public Debt / J.M. Buchanan. – Homewood : Irwin, 1958. – 300 p.
14. Elmendorf D.W. Government Debt / D.W. Elmendorf, N.G. Mankiw. – NBER Workingpaper, 1998. – 94 p.
15. Lerner A.P. Consumer's Surplus and Micro-Macro / A.P. Lerner // Journal of Political Economy. – 1963. – February. – P. 59–73.
16. Leroy-Beaulieu P. La Dette publique en France, étude et analyse d'un article de M. P. Leroy-Beaulieu (Extrait du Journal de la Meurthe et des Vosges) / P. Leroy-Beaulieu. – Nancy : Typographie G. Crepin-Leblond, 1875. – 365 p.